

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. A határtalanítás az Osiris idegen szavak szótárában és a szókészlet. *Magyar Nyelvőr* 137: 379–398.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2007. *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó, Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN 2004. *Idegenszótár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. A magyar nyelv kézikönyvei 8. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Zelei Miklós 2001. *A kettézárt falu*. Dokumentumregény Adolf Buitenhuis fényképeivel. Második kiadás. Ister, Budapest.

Second-language homonyms in Transcarpathian Hungarian dialects

There is a seemingly rich literature available for researchers in the field of naturalized loanwords in the language varieties of the Hungarian diaspora. Until now, however, no single work has examined substantively the Eastern Slavic loanwords that correspond in their pronunciation to certain words of the Hungarian language, that is, their homonyms. In this paper we draw up a database of interlingual homonyms of the Hungarian dialects of Transcarpathia and try to answer some questions about their classification into loanword types.

Keywords: Transcarpathia, Hungarian dialect, Russian, Ukrainian, loanwords, reception, naturalization, homonym.

GAZDAG VILMOS

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

SZEMLE

Nyelv és lélek

JUDIT BARANYINÉ KÓCZY, *Nature, Metaphor, Culture: Cultural Conceptualizations in Hungarian Folksongs*. Springer Nature, Singapore, 2018. 239 lap

1. BARANYINÉ KÓCZY JUDIT könyve egy Kodály-idézzel indul: „[a] magyar népdal az egész magyar lélek tükre, a magyar nyelvvel egyidős, a magyarság történelme során kialakult és az évszázados – évezredek – használatban csiszolódott népzenei hagyomány anyanyelvünkhöz hasonló érték. Benne mindannyian magunkra ismerhetünk, belőle mások is megismerhetnek bennünket.” A szerző tökéletes idézetet választott: ebben a pár sorban összegződik, hogy mi a kötet célja és szerepe a magyar nyelv és tágabb értelemben a magyar kultúra tanulmányozásában. A szerző a viszonylag új tudományágnak számító kulturális nyelvészet (l. SHARIFIAN 2017; BALÁZS–VESZELSZKI szerk. 2012) keretein belül elemzi a magyar népdal egyik meghatározó motívumának, a természeti jelenetnek (azaz a népdal térbeli konstruálódásának) viszonyát a népdal lírai-érzelmi üzenetével. Kiinduló hipotézise, hogy a kulturális nyelvészeti módszertan – elsősorban a kulturális sémák (*cultural schema*), illetve a kulturális metaforák (*cultural metaphor*) alkalmazásán keresztül – kiválóan alkalmas ennek a dinamikus viszonyoknak a minél pontosabb feltárására.

A kulturális nyelvészet sok hasonlóságot mutat a kognitív nyelvészettel (a kognitív nyelvészetről lásd KÖVECSÉS–BENCZES 2010; TOLCSVAI NAGY 2013), hiszen mindkét

irányzat a nyelv használatalapúságát helyezi a középpontba. Elvont szabályok helyett tapasztalatalapú, emergens sémák kialakulásában keresik a nyelv mibenlétét, amelyek nem önkényesek, hanem motiváltak, következésképpen tükrözik a világról alkotott tudásunkat. A kulturális nyelvészet és a kognitív nyelvészet közötti legfőbb különbség a kutatás fókuszában keresendő. Míg az utóbbi célja, hogy minél pontosabban térképezze fel a nyelv és az általános konceptualizáció közötti kapcsolatot (vagyis hogy miként tükrözi a nyelv a világról alkotott tudásunkat), addig az előbbi arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen viszony áll fenn a nyelv és kulturális konceptualizációink között. A kulturális nyelvészet számára tehát az a döntő, hogy miként tükrözi a nyelv a megismerés közösségi dimenzióit, azaz a közösségi jelentésképzést (l. BARANYINÉ 2017: 405).

Ezt a közösségi jelentésképzést kutatja BARANYINÉ KÓCZY JUDIT a magyar népdalokban. A népdalok hagyományos paraszti közösségekben alakultak ki, és (ahogyan arra Kodály Zoltán is rámutatott a fentebb említett idézetben) tükrözik ennek a társadalmi csoportnak a világról alkotott elképzeléseit. Itt azonnal felmerülhet az olvasóban a kérdés, hogy ha ez így van, vagyis a népdalok valóban magukban hordozzák a paraszti társadalom fogalmi világát, akkor miért szükséges mindezt nyelvészeti eszközökkel kutatni. A válasz egyértelmű: ez a konceptualizáció csupán közvetetten (sőt, néhol rejtve) jelenik meg a népdalokban, komplex és nem egyértelmű metaforikus ábrázolások által, amelyek motivációja a közvetlen fizikai környezethez (elsősorban a természethez) fűződő tapasztalásokban keresendő. A népdalokban fellelhető természeti ábrázolások ugyanakkor olyan koherens rendszert alkotnak, amelyeknek a forrás- és céltartományai, illetve az ezek között meghúzódo megfelelőek visszatükrözik a magyar paraszti társadalom kulturális konceptualizációit – ennek a feltérképezéséhez nyújt segítséget a kötetben alkalmazott kulturális nyelvészeti módszertan.

2. A kötet három főbb egységből áll. Az első rész (Introduction to the study of folksongs), a népdal jellegzetes tulajdonságait mutatja be kulturális nyelvészeti perspektívából. Részletesen tárgyalja a kulturális konceptualizáció szerepét a népdalokban; azt, hogy miként vezethető vissza a közösségi jelentésképzés a népi kulturális kontextusra, a diskurzív-pragmatikus kontextusra és a történeti kontextusra. A második fejezetben a szerző kitekintést nyújt a (magyar) népdalokhoz köthető korábbi, elsősorban kognitív-kulturális nyelvészeti kutatásokra (l. pl. SZELÍD–GEERAERTS 2008), ezáltal pozicionálva saját kutatását és annak relevanciáját. Itt, ebben a fejezetben válik egészen világossá, miért olyan fontos a kulturális nyelvészet által hangsúlyozott multidiszciplinaritás. Ahogyan arra BARANYINÉ KÓCZY JUDIT rámutat, a magyar népdalok szimbolikájának megértéséhez egyszerre több kutatási irányvonal együttes alkalmazása szükséges. Ilyen például az érzelmek metaforikus konceptualizációja (l. pl. KÖVECSÉS 1990, 2000), illetve a tér reprezentációja (l. pl. TALMY 1988). Az utóbbi téma áll a harmadik fejezet fókuszában is, ahol a szerző a tér (és a téri reprezentáció) univerzális vonásai mellett annak kulturálisan meghatározott aspektusait emeli ki, amelyek nyelvspecifikusak, azaz nyelvileg kódoltak a térrel kapcsolatos (metaforikus és nem metaforikus) kifejezések által.

A kötet második egysége (Cultural metaphors in folksongs) alkotja a könyv lelkét, szervesen ráépülve az előző rész elméleti-módszertani alapjaira. Négy nagyobb fejezetben tárgyalja a népdalok természeti tájképeihez köthető főbb metafora-csoportokat, azaz az ERDŐ, a FOLYÓ és az IDŐJÁRÁS metaforáit és metonímiáit, illetve a téri orientációkon (mint pl. FEL–LE, KI–BE, ELŐL–HÁTUL stb.) alapuló kulturális konceptualizációkat. Mint

kiderül, a népdalokban az ERDŐ elsősorban egy behatárolt területként funkcionál, amely lakhelyként (vagy szállásként), menedékként vagy akár a szerelmi aktus résztvevőjeként vagy helyszínékként is megjelenhet a népdalokban. Olyan lokációról van tehát szó, amely bizonyos esetekben akár titkos, illetve a közösség számára nem elfogadható események helyszíne is lehet, ahogyan ezt a következő népdal-részlet is példázza: „Erdőben, erdőben, szép kerek erdőben / Rózsát szed a babám rózsafa tövében / Szedjed, babám, szedjed, hogy el ne hervadjon / Hogy a mi szerelmünk félbe ne szakadjon!” (71). Az erdő tehát az a hely, ahol a rózsza (azaz a szerelem) nőni, fejlődni tud – és végül a szerelmes leány a virágot itt szakítja le (amely a szerelem beteljesülésének, a szerelmi együttlétnek felel meg). A szerelem kerül előtérbe a FOLYÓ konceptualizációinál is, amely az ÉRZELEM FOLYÓ(VÍZ) kulturális metaforában ragadható meg. Ennek számos almetaforája létezik a népdalokban, úgymint a SZERELEMBE ESÉS FÜRDÉS AZ ÁRADÓ FOLYÓBAN, a DÜH/ELUTASÍTÁS ZAVAROS FOLYÓ vagy az ELMŰLŐ SZERELEM BEFAGYOTT FOLYÓ. Ezek a metaforák két alapvető képi sémára vezethetők vissza: a FOLYÓ EGYIK PARTJÁRÓL A MÁSIKRA VALÓ ÁTKELÉS és a LÓ FOLYÓBAN VALÓ MEGITATÁSA sémára.

A paraszti társadalom mindennapi életét nemcsak befolyásolta, de meg is határozta az időjárás – az ezzel kapcsolatos megfigyelések és tapasztalások szintén szervesen beépültek a népdalok metaforikus konceptualizációiba. Mindez jól illeszkedik a kognitív nyelvészeti szakirodalomban már több nyelvben is kimutatott ÉRZELEM TERMÉSZETI ERŐ metaforikus keretbe, amely a magyar népdalokban elsősorban szélként, esőként, felhőként vagy napsütésként manifesztálódik – a szél mint érzelmeket felkorbácsoló természeti erő jelenik meg például a Tavasz szél vizet áraszt kezdetű, egyik legismertebb népdalunkban (103). A kötet második egységének utolsó fejezete (a hetedik fejezet) azokat az orientációs metaforákat veszi górcső alá, amelyek az előzőekben tárgyalt természeti tájképekhez fűzhető konceptualizációkban fordultak elő. A fejezet egyik legérdekesebb megállapítása az, hogy a bináris oppozíciók (pl. FEL–LE, KI–BE stb.) nem köthetőek egyértelműen pozitív vagy negatív értelmezésekhez: ugyanaz az orientáció akár eltérő (azaz ellentétes) jelentéssel is bírhat, amely az univerzális konceptualizációkkal szembeni kulturálisan meghatározott sémák szerepét emeli ki a jelentéskonstruálás folyamatában.

3. A kötet harmadik egysége, amely a Cultural schemas of construal címet viseli, a konstruálási folyamatokat – úgymint a mentális tereket (8. fejezet), a lehorgonyzást (9. fejezet), a referenciapont-szerkezeteket (10. fejezet) és a perspektivizáltságot (11. fejezet) – a kulturális konceptualizáció kiindulópontjaként tekinti. Segítségükkel a szerző teljes képet nyújt a népdal térszemantikai jellegzeteségeiről, kiegészítve ezáltal az előző nagyobb egységben tárgyalt fogalmi (elsősorban metaforákon alapuló) konceptualizáció vizsgálatát. Mind a négy konstruálási mechanizmus igen gyakori kognitív stratégiának számít a magyar népdalokban, és noha a szerző ezeket az egyszerűbb és célravezetőbb elemzések érdekében külön fejezetekben tárgyalja, előfordulásuk egyszerre és egymást kiegészítve is tetten érhető. A szövegkezdő térdeixis az Amoda le van egy erdő kezdetű népdalban például egyszerre jelöli ki a közvetlen jelen mentális teret, magában foglalva a beszélőt, a hallgatót, az erdőt, illetve a jelenlévők és az erdő közötti fizikai távolságot: „Amoda le van egy erdő, jaj, de nagyon messze van! / Közepibe, közepibe két rozmaringbokor van” (142), valamint irányítja a lehorgonyzás műveletével a figyelmet egy olyan entitásra (ebben az esetben az erdőre), amely később egy fiktív (metaforikus) jelenet megnyitását teszi

lehetővé (163–164). A népdal folytatásában a perspektíva egyre szűkül – „Egyik hajlik a vállamra, másik a babáméra / Így hát kedves kisangyalom, tiéd leszek valaha” –, a fizikai közeledés illúzióját keltve. Egyfajta figyelemirányítás figyelhető meg, amelynek különböző állomásai újabb referenciapontként funkcionálnak (itt ⇒ ott ⇒ erdő ⇒ közepe ⇒ rozmaringbokor ⇒ én (vállam) ⇒ babám (vállá), azaz „mi” (I. BARANYINÉ 2011: 43).

4. A kötet elején található Kodály-idézet helyállósága – miszerint a magyar népdal a magyar lélek tükré – az utolsó, azaz tizenkettedik fejezetben válik teljesen nyilvánvalóvá és egyértelművé. A magyar népdalok alapvető kulturális sémája a SZEMÉRMESSÉG (a kötetben a fogalom angolul *reservedness*-ként jelenik meg), amely arra az elvárásra utal, miszerint a paraszti társadalomban nem lehetett közvetlenül vagy nyíltan az érzelmekről vagy személyes ügyekről beszélni. A séma számtalan kognitív mintázatban és nyelvi eszközben ölt testet, leggyakoribb manifesztációja az ÉRZELEM TERMÉSZET kulturális metafora. Itt a *kulturális* jelző nagyon hangsúlyos szerepet kap: ahogyan arra a szerző rámutat, a metafora kialakulása, elterjedése és megszilárdulása a paraszti közösségek természetközeli életviteléből adódott.

Egy lendületes, olvasmányos és nem utolsó sorban izgalmas könyv született, amely a magyar nyelv és kultúra közötti viszonyrendszert egészen újszerű megvilágításba helyezi. Köszönhetően annak, hogy ez a munka angolul jelent meg, nyelvi korlátok nélkül teszi hozzáférhetővé a világ bármely táján mindazt a tudást, amely BARANYINÉ KÓCZY JUDIT többéves, kitért kutatásának eredményeként megszületett. Olyan hiánypótló és úttörő kötet, amely kiválóan alkalmazható az egyetemi képzés mindhárom szintjén, elsősorban a nyelvtudományok és a folklorisztika területén, de olvasóbarát stílusának köszönhetően komoly érdeklődésre tarthat számot a magyar nyelv és kultúra iránt fogékony olvasók körében is. A népdalokban ugyanis, ahogyan Kodály Zoltán is írta, „mindannyian magunkra ismerhetünk, belőle mások is megismerhetnek bennünket.”

Hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk. 2012. *Nyelv és kultúra: kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest.
- BARANYINÉ KÓCZY JUDIT 2011. Szövegtípus és deixis: a térdeixis funkciója a magyar népdalban. *Magyar Nyelvőr* 135: 36–48.
- BARANYINÉ KÓCZY JUDIT 2017. Mi a kulturális metafora? *Magyar Nyelvőr* 141: 404–24.
- KÖVECSES, ZOLTÁN 1990. *Emotion Concepts*. Springer Verlag, Berlin – New York.
- KÖVECSES, ZOLTÁN 2000. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press, Cambridge.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SHARIFIAN, FARZAD 2017. *Cultural Linguistics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- SZELID, VERONIKA – GEERAERTS, DIRK 2008. Usage-based dialectology: Emotion concepts in the Southern Csango dialect. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 6: 23–49.
- TALMY, LEONARD 1988. Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science* 12: 49–100.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.

BENCZES RÉKA
Budapesti Corvinus Egyetem